

Wergelandfamilien og Kristiansand

Teksthefte 7:

Nicolai Wergeland

Nicolai Wergeland:
Henricopædie.
Kortfattede Love for Opdragelsen fra den spædeste Alder.
En Lommebog for Forældre.
1808

I.

Forældre! værer enige i Behandlingsmaaden! I maa ey misbillige hinandens Metode i Opdragelsen i Barnets Paahør, naar det har begyndt at skjønne.

II.

Seer til, hvad Tjener I have, og overlad ikke Barnet formeget til Tjenerne, om disse endog ere skikkelige Folk.

III.

Beskytter den spæde Diende imod al stærk buldrende Lyd; og knurrer ikke i den lilles Ører; bortfierner stærk lugtende og stærk smagende Ting; kill ey Barnet, tryk og skumple det ey for voldsomt; kys og karresserer det ey for heftigt; før det ey i stærkt Lys; ey heller pludselig over fra Lys til Mørke og omvendt; thi betænker, det er et Barn, og alle dets Sanser ere svage.

IV.

Hindrer ey Barnet fra at sove; thi det kan i de to første Aar ey sove for meget. Nødes I til at vække det, saa væk det langsomt, mildt og sagte.

V.

Opdrager ikke den Lille til Ammestuen og Sophaen; men til Verden.

VI.

Moder! Naar du er urolig i Sjælen, da tag ey den spæde til dit Bryst.

VII.

Skaffer Barnet mange søde Fornemmelser og naturlige – ey konstige – Behageligheder; men søger ey at beskytte det imod de naturlige ubehagelige Fornemmelser, som det engang skal og maa fordrage. Væn det at taale Naturen og Verden.

VIII.

Det første Barnet pleyer at høre, naar dets Bevidsthed vaagner, er det til Ekkelhed gjentagne: Hvor han er sød!! Forældre! Lader dog saadan skadelig smiger fare!

IX.

Indskrænk den Lilles Selvvirksomhed saa lidet som muligt. Lad det raade og virke selv.

X.

Lad den Lille selv vælge sit Legetøj, og beholde det, saalænge han vil. Kun hav et Øye med at han ey skader sig betydelig.

XI.

Lad ham tidlig lære at kjende Ildens Magt.

XII.

Lad ham ligge paa et Tæppe paa Gulvet og øve sine Lemmer. Der er han bedre end paa Pigens Arm.

XIII.

Giv ham hvad han attraaer, som er dig mueligt at give ham, uden at forlange, at han skal kysse, bukke eller gjøre andre Narrestreger.

XIV.

Medens Barnet endnu ey er over to Aar, saa opvæk ey en Begjerlighed i dets Sjel, som I ey kunne eller ville tilfredsstille. Lader det ey see Ting, som det ikke maa lege med eller smage paa.

XV.

Seer Drengen Ting, som han ey maa lege med eller smage paa, da bortvend hans Opmærksomhed derfra hastigt og ubemerkt.

XVI.

Gjør en vis Ting interessant for Drengen, som kan tjene ham til Adspredelse.

XVII.

Spøg ey med ham alt for tit; at naar du spøger, dit Spøg da maa adsprede ham.

XVIII.

Naar Drengen skriger, og man ey kan hjælpe ham, saa lad ham skriige uden at smigre ham. Det skader ikke.

XIX.

Bring Barnet hen til den attraaede Ting, og ey den attraaede Ting hen til Barnet.

XX.

Lad Drengen føle sin egen Afmagt og Afhængighed; Skjænk ham ey mere Hjælp end han fortjener, behøver. Sæt ham ogsaa i Forlegenhed, saa at han nødes at bruge sine smaa Evner. Bliver han din Herre, saa er alting tabt.

XXI.

Slaer Drengen efter dig i Ansigtet, saa slaa igjen, men med en rolig Mine.

XXII.

Pirr' ikke Barnet, hverken for Spøg eller Alvor.

XXIII.

Søg ey ved Hug at faa et grædende Barn til at tie, som er under to Aar.

XXIV.

Du maa paa ingen maade skrække den Lille, hverken for Spøg eller Alvor.

XXV.

Gjør Drengen paa en forsigtig Maade fortrolig med Ting, som ellers pleye at skræmme og skrække Børn.

XXVI.

Viser Eder ey annerledes for Drengen, end I ville at han skal være og blive.

XXVII.

Skjuler eders onde Lidenskaber for Barnet.

XXVIII.

Lad det være smukt, hvad han seer og hører.

XXIX.

Skaf Barnet Afvexling og Nyhed.

XXX.

Indskrænk Barnets Fornødenheder, saa meget som mueligt.

XXXI.

Sysselsæt det mere med Øinene end med Ørene, aldrig blot med Ørene.

XXXII.

Naar du taler til Barnet, da lad det være et reent Sprog.

XXXIII.

Vær ikke for hastig, iilfærdig og bekymret for at lære den Lille at tale.

XXXIV.

Umag dig ey med at forstaae ham, men lad ham umage sig for at forstaaes.

XXXV.

Tving ham ey til Rolighed, Stillesidden, Maneerlighed eller til at lære alt for tidlig! – Bortfjern ham naar han generer andre eller dig selv.

XXXVI.

Hans Selskab være velartede Børn, især af en ældre Alder.

XXXVII.

Lad dit Barn stedse være virksomt.

XXXVIII.

Befordre Selvvirksomheden, ved at forene Fornøjelse med hvad de gjøre.

XXXIX.

Lad Barnet føle ondt og see andre lide ondt.

XL.

Vind Barnets Kjærlighed ved Kjærlighed.

XLI.

Straf ey Barnet i Vrede. Bebreyd det ikke med Hidsighed.

XLII.

Lad Barnet være Vidne til ædle Følelser og ædle Handlinger, især af eder selv.

XLIII.

Et Ord eller en Mine af en Fremmed har stundom virket mer end Forældres Formaninger. Betjen dig i Nøds Fald af denne Erfaring.

(Kilde: Einar Aas: *Kristiansands katedralskoles historie 1642-1908*. Oslo: Gyldendal 1932, 112-116.)

Nicolai Wergeland: *Mnemosyne. Et forsøg paa at besvare den af det Kongl. Selskab for Norges Vel fremsatte Opgave om et Universitet i Norge* (Christiania 1811)

Et Universitet er et videnskabeligt Magazin, en fuldstændig samling af alle Videnskaber i deres høieste opnaaede Fuldkommenhed, deels og fornemmelig indeholdte i tilværende, paa eet Sted samlede Subjecter, deels i afdøde Mænds efterladte Verker – et Magazin i den hensigt samlet og anlagt paa eet Sted, at Videnskaberne desto bequemmere og lettere maae kunne uddeles, at de maae kunne voxte ved indbyrdes Medvirkning og gjensidig Indflydelse, og at Enhver maa kunne vide, hvor han har at henvende sig, for at erholde Deel i Menneskeslægtens eller Nationens Knudskaber og Opdagelsder. Et Universitet er altsaa et Lands aandelige Forraadskammer – en levende Encyclopedie – et Riges *Castale*. (*Mnemosyne*, 1811, Første Deel, s. 37-38)

Den hensigt, en Stat kan have med at oprette et Universitet, er, forsaavidt en Høiskoles Skat og Gjenstand, Oplysning, er vigtig for Borgeren i Særdeleshed og Mennesket i Alminelighed, deels patriotisk, deels kosmopolitisk. En Stat kan nemlig dermed have til Øiemed,

1) At bidrage Sit med de øvrige cultiverede Borgerlige Selskaber til Menneskeslægtens Oplysning og Lyksalighed.

2) Til sin egen Oplysning og Lyksalighed at tilegne sig og deeltage i den paa Jordkloden herskende Masse af Kundskaber. (*Mnemosyne*, 1811, Første Deel, s. 20)

Den menneskelige Aand vandrer om i et uendeligt Rum. Alt – dvs. Gud – Menneske – Verden – er Gjenstand for vor Kjende-Evne; derfor kan der ingen universellere Inddeling gives af alle eksisterende og tænkelige Videnskaber, end den: *Theologien*, hvis Gjenstand er Gud – *Anthropologien*, hvis Gjenstand er Mennesket – og *Physiologien*, hvis Gjenstand er Verden.

Anthropologien er af disse den midterste og tillige den allerudstrakteste; thi Mennekset begynder fra sit eget Selv, og gaar ud fra sig selv til Kundskab om det Sandselige og Oversandselige; Mennesket staar som et Mellemvæsen imellom Skaberen og Naturen, og forbinder begge. Anthropologien er derfor det Baand, som knytter Theologien og Physiologien til hinanden; tag den bort, og begge disse bliver til Intet. (*Mnemosyne*, 1811, Tredie Deel, s. 20)

Et Institut for en enkelt Classe af Videnskaberne har man kaldet *Akademie*. Dette sonoriske navn vilde jeg ønske optagen i stedet for det barbariske og upassende Ord *Facultet*. Det Norske Universitet inddeles i Akademier. Theologien og Physiologien gjøre hver et Akademie; men Anthropologien maa, formedelst dens Vidtløftighed, dens store Udstrækning, den gradvise Overgang, den danner fra Theologien til Physiologien, og for at lempes efter Videnskabernes Forhold til Stats-Indretningen, deles i flere Akademier. Den høiere Anthropologie danner nemlig to Akademier, det psykologiske og det juridiske; den lavere danner to, nemlig det somatologiske og det artistisk-økonomiske Akademie. Det norske universitet inddeles altsaa i 6 Akademier. (*Mnemosyne*, 1811, Tredie Deel, s. 23)

Det theologiske Akademie (dogmatikk, moral, eksegetikk, religionshistorie: 3 professorer)

Det psykologiske Akademie (psykologi, logikk, retorikk, estetikk, m.m.: 3 professorer)

Det juridiske Akademie (juss, politikk, statistikk, diplomati: 4 professorer)

Det somatologiske Akademie (fysiologi, medisin, kirurgi: 4 professorer)

Det artistisk-økonomiske Akademie (økonomi, handle, teknologi: 3 professorer)

Det physiologiske Akademie (naturvitenskaper, veterinærutdannelse: 3 professorer)

(*Mnemosyne*, 1811, Tredie del, s. 24-35)

Fra Nicolai Wergelands avskjedpreken til menigheten i Kristiansand, 11. mai 1817, trykt og solgt «til Bedste for Christiansands Fattige»:

Det er rimeligt, at jeg ikke mere skal see Eders Ansigt i dette Liv, høist sandsynligt at jeg, bortfjernet ved mange Miles Bjerger og Dale, aldrig mere betræder dette Sted. Jeg tager derfor Afskeed som en Døende, der venter først hisset at sees igjen med den kjære Kreds, Forsynet borttrykker ham fra. [...] Farvel da, kjere Menighed, jeg har meent det godt med Eder, og dersom jeg ikke har ment det godt med Eder, saa dømme Gud mig paa hin Dag. Bliver ved at haabe, at vaage og bede, og lader mig altid høre tale om Eders Tro og Kjærlighed.

SKRIFTER UTGITT AV KRISTIANSAND MUSEUM — NR. 1

Nicolai Wergeland
**Christiansands
Beskrivelse**

UNIVERSITETSFORLAGET

1963

KAP:

Christiansandensernes Caracteer, Legemsbygning Sæder og Sædvaner

At beskrive en liden Byes Caracteer er ligesaa farligt som vanskeligt. Farligt fordi man kan intet sige om de fleste uden Enkelte troer sig at være meent, er vanskeligt eftersom —

§ 1 [Utseende]

Christiansandenserne er i Almindelighed velkøbte og vakkre Folk. De ere alle blonde, og den største Mængde i en høj Grad. Man vil her see en overordentlig Mængde Børn med hvidt og guult Haar, der dog siden bliver mørkere. Christiansandenserne have bløde behagelige Liniamenter. Der er ikke en Bye, der i Forhold til sin Folkemængde har flere vakkre Fruentimmer end denne Bye. Ja den tæller blandt sine Skjønne en heel Deel virkelig smukke kvinde blandt den højere Stand og blandt Almuen. Melkehvide Tænder, rosenfarvede Kinder, yndige Ansigtstræk, skjøn Taille udmærker Christiansandenserinderne.

I det jeg nu nærmer mig Csandenserinderne bliver jeg forlegen. Man siger Damerne vil flatteres, jeg tager skjelvende Penselen i Haanden frygtende for enten at blive Sandheden eller Skjønheden utroe.

Csandenserindene er huuslige og forstaar godt hvad der hører til Husholdningen og dens Bestyrelse. De er flittige og arbejdsomme Fruentimmer-Arbejde Madlavning er ogsaa de Fornemmeres Sag. hos Mange, som før have været Kokkepiger, er det da ej saa underligt. Men det finere Slags, som Brodering og Blomstermagerie forstaae de ikke. Almuen derimod har mange som ikke kunne strikke deres egne Strømper. Mandkjønnet er af middels Høyde, men

raske, smidige og velvoxne, med Kjerlighed til Søen paa hvilket Element de forholde sig kjække og trives bedst. Byen har en stor Mængde smukke Børn.

§ 2. [Dannelse]

De udmærke sig hverken ved Vid eller Dumhed. Da den høyer Klasse for det meste bestaaer af Uindfødte og ey ere dannede paa Csands Terrain og da denne høyer Klasse bestaaer af saa faa, desuden saa kan det egentlig intet betydeligt gjøre til Csands Karakteristik, kan man ingen egentlig almindelig Karakteristik levere over den i det hele, uden man vilde beskrive hver enkelt. Saameget er vist, at der er faa Indfødte, der i Dannelse kunne sættes i Ligning med de Uindfødte, og at man sporer en mærkelig Forskjel mellem dem baade i det første og andet Kjøen. Den største Deel af de indfødte have kun liden Kultur, Smag og Dannelse, og hvis man kommer nedenfor den snevre Cirkel, som enten i deres Ungdom har reyst eller ved Omgang med enkelte andre har slebet sig, saa ophører den ganske, omendskjøndt der gives Glands nok, dog er herfra Undtagelser. Fruentimmerne ere godmodige, aldeles ikke knibske eller overdreven Kokette (ikke knibske, ikke koqvette, ikke tause, ikke snaksomme, ikke noget)¹ men tilbageholdne mere flegmatiske end muntre, og lidet underholdende; Deres Kundskaber bestaaer i at slaae en engelsk Dans paa et Klaveer og i nogle franske Ord, en Mode som dog ikke har existeret i Csand længere end en 10 à 20 Aar. Anderledes kunde det heller ikke være i en liden By, der mangler alle Anstalter til Borgerbørns Dannelse af den bedre Klasse, og hvor Omgangen er saa indskrænket og saa mange Mandfolke-Gilder gives.

§ 3. [Karakter]

Csandenserne mangle ikke den Nordboen egne Godgjørenhed mod Trængende. Derpaa have de givet flere Beviser end maaskee

¹ Parentesen er et margnotat i ms.

bekjendt er, og, naar de anmodes, fyldes enhver Subskription. Til denne Sætnings Oplysning tjener det at da Stiftet 1809 lod circulere en Subskription til Statens Tjeneste, subskriberede de 75 Lod Sølv og 3453, foruden adskilligt Skibsbygnings-Tømmer.

Man behøver ingen Diogene's Lygte for at finde velgjørende Mennesker i Csand thi allerede i Vesterstrandgaden finder man 2.

Moralske Modsigelser, Grovhed og Tjenstagtighed, Velgjørenhed og Bedragerie treffes her saavel som andre Steder i een og samme Person. De ere ogsaa i Almindelighed gennemtrængte af den største Patriotisme, naar denne ikke kommer i Kollision med deres eget Velbefindende.

[...]

§ [4. Fornøjelser].

Naar jeg vil tale om deres Fornøjelser, saa maa jeg nævne: Gilderne, Spil, Klubbens Baller Komedier og Kanefarter:

a) Gilderne er Sjelen i Fornøjelserne. Store Mandfolkegilder ere de meest yndede. Damerne ere sjelden med. Csandenseren elsker mere det engelske end franske Kjøkken. I Almindelighed giver man et halvt Dusin suffisante Retter, og har Malene Kok, en Kone der assisterer ved alle Gjestebude, været med, saa veed man forud omtrent hvilke og i hvad Orden. Her tragteres da før Bordet med Sild, Lax, Makrel, Anchioser o:s:v: Brændeviin, Maderaviin, Rum, er det om Aftenen ogsaa med Thee, Punsch og Bisp, hvorhos man da spiller Kort alle Mand som spille kan, i *det høyeste 24 B*: Boston, og Polskpas à 4 rd. og 8 rd. Derpaa gaaer man til Bords til kun sex Retter og i Almindelighed kun 3 Slags Viin, Rødviin, Madera og Portviin. Under Retterne valerer alle slags Syltetøyer og til Desert gives i store Gilder Iis, Gelee, Asparges, Frugter, med stundom en finere Slags Viin. Mange have den Uskik at nøde Gjesterne til at spise og drikke, og ere ey fornøiede med den Overtalelsesgave Retterne selv have. Saa spiser og drikker man tilbords om Middagen fra 2½ til 4½. Hvilket er den til Forretninger bestemte Tid. Har man været til Middag, saa indbydes man om Aftenen fra 10½ til 12. Omendskjøndt Csandenserne som oftest har gode Drikkevare ere de dog ikke mere hvad deres Fædre vare i Drik,

men man vige for Norges andre Steder i Svirelyst. Ved disse Gilder gaaer det ikke videre end til en maadelig Ruus, som opmuntrer det ellers flegmatiske Selskab. Strax efter at denne Sammenkomstens Hovedformaal er forbi, forføyer man sig bort. Og for det dette Gilde maa Gjesten takke tre Gange, først naar han er staaet op fra Bordet, for det andet naar han gaaer og for det tredie naar han seer Verten igjen. Skaaledrikning er meget i Mode, paa somme Steder iagttager man nøye Rangforordningen i at drikke Sundheder. Kommer der en Mand af Stand eller Anseelse til Byen, saa gaaer disse Gilder i Ring hos alle Byens Store eller som regner sig derfor hver Dag er der da sligt et Gilde, somme Dage 2, Kommer en Fremmed til Byen, som agter at forblive der saa maa han, om han tør og der er det mindste ved ham, det er, ikke ganske hører til Pøbelen, gaae omkring og hilse eller lade sig presentere, om han forresten ikke kjender en eneste, ellers ansees det som om han ikke vilde have noget med dem at bestille og han kommer aldrig indenfor deres Dør. Forretter han derimod dette, saa kommer han ved Lejlighed med i et Gilde. Til slige Gilder indbydes da for det meste anseelige Ugifte og af Gifte dem som har Evne til Vederlag. Der gives dem som regne ud at naar de indbyde de eller de 20 saa faae de 20 Gilder igjen og kan desuden leve af Levningerne et par Dage efter; og derfor knibe paa Kostbarheden i den daglige Fortæring for at kunne have saadant et Lav. Deraf kommer ogsaa Mandfolke Selskaberne; thi skulde den samme Mand bede Mand og Kone, saa kunde han kun faae 10 Gilder igjen. Hvo som vilde indbyde et Selskab til Aftens og paa sin Kjøbenhavnske tractere dem med Smørrebrød og Punsch, vilde kommet net deran. Den samme Overdaad har og Sted blandt Middelstanden. Iøvrigt er der liden Omgang i Familierne og endnu mindre mellem Familierne. Der hersker en stiv flegmatisk sørgelig Tilbageholdenhed. Den ene Familie er ikke fornøyet med den anden. Der var en Tid da der herskede en langt elskværdigere Fortrolighed og Tone en mere jovialsk Frihed i Christiansand. Da var Christiansand ikke saa riig; men der var

større Jevnhed i Indkomster. Jeg hører derfor hyppige Klager nu af Fremmede som kommer hertil, at de savne den Gjestfrihed og Frihed, som hersker andre steder, og de kjede sig til døde her. —

[...]

§ [6. Dramatiske Selskab.]

Det nye dramatiske Selskab¹ /; thi der har været et ældre /; er stiftet 1805, det er et fra Klubben særskildt Selskab skjøndt dets fleste Medlemmer ogsaa ere Klubbens. Det maatte først spille paa Koncertsalen, men fik sig ved Action sammenskudt en Sum til et lille net Theaters Opførelse tet ved Konsertsalen. Det rummer 400 Tilskuere og dog er Skuepladsen selv rummelig med tilhørende Forsamlings- og Paaklædnings Værelser. Det tæller nu 200 faste Medlemmer, der betale Mandsp. 10 Rd Fruent: 7 Rd, hvorfor de 7 Directører skulle foranstalte et ubestemt Antal i Almindelighed 8 Stykker opførte om Vinteren. Da her nu findes blandt Medlemmerne fornemmelig Mandkjønnet en Deel meget gode Spillere, saa foraarsager dette Selskab en ædel Forlystelse i Byen; og det saameget mere, da Selskabet i et Par Aar har haft den heldige Ideen, at spille hvert Stykke 2 Gange, først for Selskabet, dernæst offentlig for Penge til de Trængende og ædelt Brug, hvorved det skaffer Almuen en ædel og den eneste offentlige Fornøyelse her gives, gavner og fornøyer og saaledes spiller *ey blot til Lyst*. Sidste Vinter indbragtes . . . . rd. til Huusarme. Byens Fattigvæsen Brandlidte i Mandal og Kongsberg. Skade at Iveren og Lysten i dette Selskab taber sig, som endog sees deraf at Csands Thalia tier længe før alle andre i Norge.

Kongens Fødselsdag er den største Galladag i Klubben. Da betjener man sig af Komediehuset til Spiisning for en halvanden hundrede Mennesker. Hele Theathret dekoreres paa det smukkeste under Musik, Skud og Sang tømmer man de til Dagen hørende Skaaler; og Selskabet er saa smuk som det kan være.

¹ Om dramatiske selskaber, se Steen I s. 506 ff. NW var selv medlem av selskapet, ib. s. 512.

§ [7. Moralitet.]

Moraliteten har, saavidt den af det udvortes kan bedømmes, undergaaet her forskellige Forandringer, som er Tilfældet med enhver liden Bye. Der var en Tid da Almuen i Csand overgik den bedre Klasse i Sædelighed. Nu er det i det mindste hvad de grovere Laster angaaer ganske omvendt. Omendskjøndt Krigen vel heller ikke har forbedret den fornemmere Deel af Indvaanerne, men den ved den opvakte Vindesygge har endnu mere almindeliggjordt og nedsat til lettilgivelige Konstgreb der hører til Savoir-trafiquer Mesurer, der ingenlunde bestaae for Moralens Domstol, saa er dog den bedre Klasse især af det smukke Kjøen, langt over Almuen i Sædelighed. Men hvad Almuen fornemmelig angaaer, da er Csand et Exempel paa, hvor sandt det er at nogle Aars Krig sætter Men-

---

Hele Haandværkstanden lever af Rov ja fra den laveste til den højeste gaaer al Speculation ud paa Snyderier, Tyverier og Bedragerier og Skamløshed.

Der er den Satan med en Toskilling i Haanden kan lokke ind i Helvede andre ærlige.

Allerede 1680 lignede en Anonym digter Csand ved et Ninive, og prækede Omvendelse for samme, han taler om blottede Bryste franske Noder, at man kun gik i Kirke for at vise sin Dragt med mere, klager især over Lauri /: Laugmandens :/ Døttre og Frue, og overalt har der den Tid været frisk Leben her. Siden har her været forskellige Afvexlinger i Sæderne.

§

Tallotteriet kjender Almuen Gudskee Lov ikke til.

neskeslægten længere tilbage i Forædning end 50 Aars Fred kan tvinge den Fremad. Man tænker sig en saadan Mængde Militære og Matroser i en liden Bye uden Kaserner, man tænke sig at denne reene Ungdom med eet ved Kaperier eller andre Maader faaer en saadan Mængde Penge mellem Hænderne som de aldrig før maaskee deres Liv har haft; Man tænke sig andre igjen som det ikke vil lykkes for paa den Maade at blive riig, som dog enten ønsker at føre et saa lystigt Liv som sin Naboe eller som Nøden i saadanne Tider trykker, og man kan slet slutte sig til at Drik Hoer og Tyverie maatte tiltage. Søndag og Hverdag seer man Almuen skokkeviis rave omkring paa Gaderne, og det selv da Brændevinet var dyrest. At erholde en troe ærlig og skikkelig Tjenestepige er rart. Hvor tyveagtig Almuen er beviser og de betydelige Tyverier som ere begaaede siden Krigen. De forskjellige opdagede Tyvebander der har foranlediget extraordinære Kommissioner, vidtløftige Forhør og Undersøgelser, og kastet Borgere selv paa Tugt-huset en efter anden. Hvor meget Gods er samles Rotter og Utøj. De raisonerer saa, hvad som er priistaget er ranet, det er altsaa

ingen Synd at rane igjen. De liderlige Huses Mængde har tiltaget. Det er Mænd som bortleje deres Koner for 10 rd. Gangen med Konernes Samtykke. Saavidt har Tørst efter Penge bragt det her. Venerisk Syge har udbredt sig i Almuen. Ægteskaber indgaaes her hver Dag, men neste Dag slaaes de. Man gifter sig her med alle Slags Nationer. Franske, Amerikanere, Portugisere etc: om Bruden ikke forstaaer et Ord af Brudgommens eller Brudgommen af Brudens Tale, det siger intet. Saa letsindig sluttes Ægteskaberne.

Csand er de store Steder liig i Irreligiøsitet. Daglige Religions-Øvelser findes kun blandt gamle Kjerlinge og nogle Familier af Almuen. Det er ikke nok med at religiøse og moralske Materier aldrig bringes eller tør bringes paa Bane i Samtalerne, men Vantro og Foragt for Religionen synes endog i den Grad at høre til den gode Tone, at mange Fædre paa en skammelig Maade endog indgive deres Børn den samme Ringeagt for samme.

En Datter kom hjem af Kirken efter at have staaet til Confirmationen, aldrig saasnart var hun kommet ind af Døren, førend Faderen rev hende Bogen af Haanden og sagde kast nu Bogen Fanden i Vold.

Almuen derimod dens Religiøsitet er egentlig intet andet end en Rest af Forkjærlighed for de religiøse Skikke. Vor værdige Biskops Veltalenhed til Hjertet og Forstanden er det som hindrer, at ikke denne Irreligiøsitet gaaer over alle Grændser, og at ikke Kirken er tom. Saaledes er Religiøsitetens Tilstand i Christiansand og dog er her ikke stort over halvannet hundrede Aar siden man brændte Hexer i samme By. 1650 blev tvende Fruentimmer, der selv tilstode at være Troldkvinder dømt til at brændes og virkeligen brændte, og 1672 blev atter ikke mindre end 7 Troldkvinder virkelig levende brændte paa Natvig Tangen udenfor Byen. Begge Processer findes beskrevet i et Haandskrift, saavidt gaaer Mennesker fra Overtroe til Vantro.

KAP:

Christiansandensernes Fødemidler

Hvad skal man tænke om en Bye, som hverken har Brygger, Bager eller Slagter vækker det ikke Gysen.

Saa usselt et Levested det er, har det dog sine Delikatesser for Lækkermunde, og det til hver Aarstid. Om Foraaret strømmer *Laxen* ind til Byens Elve, og med sit vel smagende Kjød vedbliver den hele Sommer at tilfredsstille den kræsne Gane tillavet paa flere Maader, om Høsten *Hummeren* og *Taskekrabben*. Længere frem paa Vinteren risler fulde og fede *Østers* paa Tallerkenerne og den fine krusede *Torsk* der i Velsmag kappes med de paa Bordene rygende Stege af *Aarfuglen*, *Tjuren*, *Jerpen* og de pikante *Ryper*; og harer; naar Csandseren har spiiet sig træt og kjed af disse Retter, saa spadserer *Laxen* atter ind til Stranden og lader sig fange til Sommer Provision. Hestekjød veed jeg ikke man har spiiet her, /1810 lod Mag: efter Cancelliets Skrivelse 3 Gange i Aviserne indkalde hvem der vilde modtage Privilegium paa et Hesteslagterie, men ingen meldte sig./ men en *Bjørneskinke* foragtes ikke, tvertimod sælges det nesten ligesaa dyrt som Oxekjødet. Men uagtet dette Kapitel begynder saa prægtigt er det dog usselt bevendt med Byens Fødemidler. Det er ikke allene Overflødheds-Varer, men endog Livets første Nødvendigheder Byen maa have tilført udenrigsfra.

Kalm 1748 siger: Stedet er et godt Madsted /: Mat-Ort :/ thi fra hele Søekanten føres daglig til Staden en Mængde alle Slags skjøn og fersk Fisk, Søefugl, Melk etc: og fra Oplandet en rig Velsignelse af Spanmaal, Skovfugle, Smør, Ost etc: hvilket alt her saaledes kan faaes for temmelig billig Priis.» Hvor da ikke Csand forandret sig siden den Tid!

Det er saa langtfra at Landet kan forsyne Byen med Kornvarer, at tvertimod denne maa ofte forsyne hiint dermed; og ophørte Tilførselen fra Jylland vilde der snart være Hungersnød baade i Byen og paa Landet. Byens uforglemmelige Thygesens Fortjenester i 1807 og 8 har den at takke at den ey da maatte erfare Sandheden heraf. 1807 forpligtede samtlige Byens Kornhandlere sig til, efter Thyg: Foranstaltning, ved Subskription, til at anskaffe Kornvare til Byen, da Stiftet derpaa 1808 fordrede at vide hvormeget de havde i Forraad, saa havde de intet, saa at hvis ey Thyg: privat havde sørget for at forsyne Stiftet med denne væsentlige Artikkel, havde det seet galt ud. *Oxekjød* fører Bonden noget ind eller Prangere, som opkjøbe Kreaturene op i Landet, men hverken er det synderlig godt, ey heller tilføres det i den Mængde, at enhver til alle Tider kan blive forsynet dermed, ey heller for saa taalelig Priis, at andre end Rigmændene kan have det til Hverdagsføde, ey heller sælges det i saa smaae Partier, at Almuen kan faae deraf. Om Sommeren er det nesten slet ikke at faae. Om Høsten kommer her nogle Drifter til Byen, hvoraf nogle Familier lade slagte og nedsalte til Vinteren. Egennyttens bringer Bonden til at føre til Byen *Kalve*, som knap ere otte Dage gamle og nesten ikke bestaaer af andet end Skin, og Lam der gjerne kunne tjene til Lygter, og saa vide de ikke selv hvormeget de skulle begjære derfor. for et Lam som vejede 9 Marker forlangte En 8 Rdl: Er der lidt fedt paa en Kalv, saa heder den Gjødekalv, og da er den kun bestemt for Kapører og Kapergaster thi Pundet koster da 16 à 20 rd., og saaledes har Bonden faaet en Tønde Rug for et Pund Kalvekjød.

[...]

Bondesmørret, som fra Raabygdelaugget i smaae Partier om Vinteren indføres er stundom ret godt. Smørrets Dyrhed har ogsaa foraarsaget Mangel paa Melk; da de om Byen som have Gaarde lægge sig efter at kjerne. Csandenserindernes Ødselhed med Smør i Sauser og Stegning maa ogsaa anmærkes. Ligesom denne Ødselhed med Smør i vore nordlige Lande er Almindelig og hos de ringere Stænder. *Frugter* ere ikke at tænke paa i Csand; ingen By i Verden er uslere forsynet dermed. Bønderne i Omegnen lægge sig slet ikke derefter. Ogsaa denne Avling har Selskabet for Norges Vel stræbt at opmuntre /; see Budst: . . . .;/ Hvad Byen selv angaaer, da er dens Klimat særdeles gunstig for Frugter; men en fordærvelig Slags Orme har i de senere Aaringer ganske fortæret Frugttræernes Blade og Blomster. Naar det ikke var, vilde dog Haverne nogenledes forsyne Familierne med Æbler, Pærer, Blommer, og Kissebær om Høsten; — Ved denne Lejlighed maa jeg anmærke at Hr: Gen: Olrog, een af Byens bedste Gartnere har gjort i Aar den Opdagelse, at man ved at behænge Frugttræerne med Nelder, som bærer hvide Blomster ganske kan forjage disse Orme; thi naar disse Nelder tørres og giver Lugt fra sig, saa kyser denne Lugt dem ganske. Han erfoer, at de Træer, Ormene endnu ej havde angrebet, blev gandske fri for dem efter at Nelder kom paa dem, da som alt vare besatte af det Utøy, blev strax befriet for dem, og hvad de ey havde fortæret, reddet. Hvo som vilde have Frugter paa sit Bord, maa forskrive dem. Hvo som har en skikkelig Have, maa ogsaa have sin Misbænk med *Meloner*. De lykkes gandske godt. Man seer dem altid paa de Riges Borde om Sommeren; ja stundom averteres de endog til Salg. Byens Apotheker, der holder en Gartner og har anlagt et Drivhuus, har undertiden i den nogen tilovers. Ellers indføres fra nordlandet nogle elendige Æbler, Pærer, som Almuen spiser, og Nødder om Høsten. De eneste Frugter Landet forsyner med er *Tyttebær* og *Muldebær* som føres i smaae dunker eller Fjerdinger fra Raabygdelaugget i temmelig Mængde. Jordbær dyrkes ogsaa meget i Haverne, og spises af de fornemme

med Fløde eller Rum eller Madera. Ogsaa Blaabærsuppe og Blaabær med fløde elskes. Æblegrød og Stikkelsbægrød maa de rige spise med Fløde; thi Faaremelk gives ikke. Ellers kjøber Familierne om Høsten af alle Slags Bær, sylter dem suurt og sødt, for at have det i Huusholdningen til Høsten igjen.

Potetes* er den eneste Frugt som dyrkes i nogen Mængde omkring Byen, dog behøver den Tilførsel norden fra. forresten have vore Haver det Haver have i Almindelighed. *Potetes* elsker Csandseren. Næsten intet Maaltid hverken hos Rige eller Fattige uden Kartoffler. Man forstaaer her at lave Budding og Kage og Brød af dem og det saare velsmagende. *Naar er den indført? Kyllinger* og Høns sees kun paa de riges Bord, *Ænder* sjeldnere, *Gaasesteeg* endnu sjeldnere. Fjærkreature er ingenlunde almeen Spise; men Rariteter; 2 eller 3 i Byen har en Gaaseflok, som ofte gaer omkring paa Gaderne ligesaavel som *Ænder* og Høns. Byen har adskillige ferske Søer omkring sig, hvor der er *Gjedder* og *Karudser*, men ingen fisker dem, ogsaa derfor er udsat Præmie /: see Budst. . . . . / Oreter og Bleger falbydes i ubetydelig Mængde.

[. . .]

Øllet brygger man deels selv thi til et skikkeligt Huus er der ogsaa Bryggerkjedel og Bryggerhuus, dels er der forholder det sig som med Bagningen, at nemlig enkelte Borgere brygger, som vil være over det. *Øllet* er tyndt og som oftest slet. Al Malt maa indføres, ingen i Byen forstaaer at gjøre Malt. Porter indføres fra England. /: See Thygesens Foranstaltning Bellona 1808 No. 4 :/ *Vinene* har man i Csand i Almindelighed meget gode. Man sætter meget Priis paa fine Vine. Man drikker Viin og Vand. Af de indenlandske Druer forstaaer man ikke at lave Vine. Om *Brændeviinsdrikken* har jeg talt, Brændeviin og Vand eller *Grog* bruges af den bedre Klasse. Alt Brændeviin indføres. Finkel og Pøbelens Nectar. *Punsch* og *Bisp* er her som andensteds i Brug. Af Mangel paa Citroner bruger man Berberidssaft, Ribssaft, Myrebærsaft og Tyttebærsaft. Af Brændeviin bruges nu og da. Thee og Kaffe er her ligesaa almindelig som andensteds. Med *Thevand* opvartes i Vertshusene, Kaffe ikke. *Chokolade* og *Limonade* er nesten blot indskrænket til Gilder.